

УДК 159.922.4

Психологічні ідентифікатори та мотивація брехні в дитячому та підлітковому віці

Коллі-Шамне А. В.
Ковальова Н. В.

Анотація. Стаття присвячена теоретичному аналізу брехні як психологічного феномену. Проаналізовано неоднозначність, амбівалентність і водночас соціально-психологічну значущість цієї проблеми. Розглянуто специфіку брехні та її основні вікові особливості в дитячому та підлітковому віці, а також мотиви та причини цього явища в різних вікових групах (дошкільний вік, молодший шкільний вік, підлітковий вік). Проаналізовано основні ідентифікатори та маркери, які можуть диференціювати елементи правди та брехні у висловлюваннях дітей і підлітків (особливості мовлення, рухи очей, рухи тіла, його пластика тощо). Показано, що феномен брехні має своє вираження в поведінці особистості у вигляді сукупності вербальних і невербальних ознак, які можуть бути помічені та визначені у процесі комунікації.

Ключові слова: феномен брехні, мотиви брехні, розвиток особистості, психологічні ідентифікатори брехні, Пол Екман, нейро-лінгвістичне програмування (НЛП).

Постановка проблеми. Ставлення до феномену брехні в сучасній культурі та науці поєднує як прийняття цього явища, так і його заперечення. З одного боку, брехня, особливо в дітей, є негативним явищем, яке необхідно в різний спосіб попереджувати та долати. З іншого, у багатьох дослідженнях феномен брехні розглядається як важлива соціальна компетенція, необхідна для успішної адаптації людини в суспільстві (див., напр, [6]). Більш того, у багатьох дослідженнях доведено, що схильність до брехні позитивно пов'язана з розвитком когнітивних і регуляторних можливостей дитини [6; 12]. На переконання Ю. Холодного, брехня постійно супроводжує людське буття і зазвичай психічно здорова людина вдається до брехні як до засобу досягнення конкретних цілей, керується реальними мотивами. Тому, по суті, цілковита щирість практично неможлива, її можна розглядати радше як психічну патологію (цит. за [2, с. 7]).

Автори багатьох популярних праць педагогічного спрямування займають досить жорстку позицію проти будь-яких проявів обману

дітей [7; 9]. Інші автори вважають, що таке моралізування не лише спрощує проблему дитячої брехні, воно практично є контрпродуктивним [14]. Неоднозначність, амбівалентність і водночас соціально-психологічна значущість цієї проблеми спонукає дослідників звертатися до з'ясування причин, психологічних і поведінкових маркерів та наслідків брехні. Це пов'язано передусім із тим, що заперечення феномену брехні як складної, суперечливої проблеми розвитку дитячої психіки призводить до декларативності у практичній психології та до нереалістичності запропонованих наукою моделей сімейного та шкільного виховання дітей.

Метою нашого дослідження є теоретичний аналіз психологічних маркерів, поведінкових ідентифікаторів і причин брехні в дитячому та підлітковому віці.

Аналіз наукових досліджень і публікацій з теми. Різні аспекти брехні та брехливості вивчалися багатьма науками (філософією, психологією, соціологією, юриспруденцією). Зокрема, у вітчизняній і зарубіжній психології феномен брехні та брехливості розглядався з погляду моральності (Є. Белякова, Д. Дубровський, М. Льюїс, Н. Любимова, К. Мелітан, Е. Пінкоффс, К. Саарні та ін.); як результат соціальних відносин (В. Знаков, К. Соломон, О. Тарасов, О. Фрай, Ю. Щербатих та ін.); як прояв особистісних якостей (Ж. Дюпре, П. Екман, О. Ліпманн, С. Саймон, К. Снайдер та ін.). Окремі соціально-психологічні та вікові аспекти цієї проблеми досліджувалася відомими зарубіжними (П. Екман, У. Фрізен, О. Ліпман, П. Каптерев, О. Саймон) та вітчизняними психологами (Н. Майорчак, А. Нечаєв, Б. Ананьєв, А. Давидов, В. Юркевич, І. Ємельянова) [2; 4–7; 13]. Отже, феномен брехні вивчається в різних аспектах: як соціальне явище, як психологічний феномен, як метод масової та міжособової комунікації, як різновид соціальної інформації тощо.

Найчастіше під феноменом брехні науковці розуміють те чи те спотворення істини, яке навмисно вводить співрозмовника в оману. У літературі виділяються різні рівні брехні, але зазвичай градації обману визначаються: 1) мірою брехні; 2) наявністю наміру збрехати; 3) фактом її корисливості/безкорисливості [6]. Наприклад, замовчування відрізняється тим, що самої брехні тут немає, а є лише приховування правди (так звана «Біла брехня»).

В. Юркевич, І. Ємельянова у своїй роботі [6] узагальнюють усі підходи щодо дослідження брехні в такі напрями: філософсько-етичний підхід (позиції І. Канта та Н. Макіавеллі), розуміння брехні як нормального, природнього феномену (брехня як результат складності

адаптивних процесів у природі та соціумі); побутове (прагматичне) розуміння брехні (наявність або відсутність користі в суб'єкта, який використовує обман у своїй взаємодії зі світом); спрощено-моралізаторське ставлення (родина та школа, які інтерпретують брехню дитини як проблему поведінки).

Проте недостатньо дослідженими залишаються вікові аспекти брехні як психологічного явища. К. Мелітан вважає, що брехливість розвивається ще з дитинства, адже відмінностей між розвитком фантазії, жарту та брехні практично немає. Так, у дітей брехливість зароджується під час гри (побудова реальності через фантазії, що відповідають бажанням, близька до брехні), а також у процесі наслідування (вияви лицемірства, дрібної побутової брехні дорослими). На думку В. Штерна, зародження брехливості реалізується через розвиток бурхливої фантазії дитини, унаслідок чого розмивається межа між уявним і дійсністю (цит. за [2, с. 38]).

Дослідження К. Peterson, Е. Leonard, D. Sito показали, що брехня й обман дітей різних вікових груп суттєво відрізняються, до того ж ці явища мають різне значення. Так, наприклад, із чотирьох до восьми років будь-яку неправду дитина вважає брехнею. Протягом дорослішання, до 7–9 років, учені констатують удосконалення здібності дітей до розпізнавання брехні з огляду на наміри людини (цит. за [2]).

Є підтверджені дані про те, що більшість дітей починають брехати з дошкільного віку, причому деякі діти починають говорити неправду вже з 2–3 років [5; 10]. З 9 років більшість дітей можуть виявити брехню, зіставляючи словесне твердження та невербальну поведінку, наприклад, негативне ствердження з посмішкою [13]. Дослідження показують, що дівчатка молодшого шкільного віку (7–11 років) частіше, ніж хлопчики, використовують соціально орієнтовану брехню [1]. Засвідчено, що в молодшому шкільному віці в дітей змінюються самі стратегії обману та мотиви їхньої брехні. У них було виявлено очевидні мотиви брехні: страх, зокрема бажання уникнути покарання, бажання отримати ту чи ту вигоду (іноді у формі цілком матеріальних речей, як-то додаткової порції солодощів або, скажімо, дозволу пограти з гаджетом) тощо [11]. До 11–12 років з'являється амбівалентне відношення брехні: діти вже не розцінюють брехню як абсолютне зло, помилковість повідомлення чи дії оцінюється через призму супутніх обставин. Із віком діти набувають навички вбудовувати брехню в повсякденне спілкування та розпізнавати її в соціальній взаємодії з оточуючими [2].

Значний внесок у вивчення досліджуваної проблеми зробив американський психолог Пол Екман, який визначає брехню як

свідоме рішення людини (без попередження про свій намір) ввести в оману інших, тих, кому адресована інформація [5]. Він детально проаналізував такі аспекти проблеми, як мотиви та різновиди брехні, її наслідки, техніки розпізнавання брехні тощо. Значну увагу Пол Екман приділяв аналізу причин, які спонукають дітей брехати [4; 5]. На основі узагальнення праць багатьох психологів науковець визначив, що діти брешуть для того, щоб: уникнути покарання; одержати те, що звичайним шляхом недоступне; захистити друзів, які потрапили в халепу; захистити себе та інших від якоїсь небезпеки; привернути увагу, викликати інтерес та захоплення оточуючих; уникнути незручної ситуації у спілкуванні; уникнути сорому; зберегти недоторканність приватного життя; протистояти авторитету [4, с. 45]. Прагнення уникнути покарання — це, на думку Пола Екмана, головна причина, через яку діти говорять неправду. Досить поширеною формою брехні є списування та нечесність учнів на іспитах. Діти починають списувати ще з початкової школи і більшість тих, хто починає списувати та використовувати різні хитрощі, щоб полегшити отримання позитивної оцінки, з кожним роком усе більшає.

Своєрідною формою брехні є брехня з метою захисту друзів чи однолітків. У цій ситуації діти та підлітки співвідносять свої моральні принципи з тим рішенням, яке вони мають прийняти, по-своєму намагаються усвідомити мотиви того, хто завинив, масштаб заподіяної шкоди, взаємини винуватця події з оточуючими, ступінь його відданості їм, а також те, чи постраждає від їхньої брехні хтось невинуватий [4, с. 36]. Брехня, яка підвищує соціальний статус дитини, полягає у хвастощах, зухвалій поведінці, перебільшеннях тощо. Мотив цієї брехні подібний — підвищити власний статус, здаватися більш значущим, успішним і сучасним, викликати захоплення оточуючих. Перебільшення викликає інтерес, тішить самолюбство, тому правдива інформація прикрашається і подається з більш вигравшної позиції. Часто дорослі та самі підлітки називають таку неправду *тривіальною*, інтерпретуючи її як просту байку чи так звану «білу брехню», від якої ніхто не страждатиме [4, с. 41].

Брехня заради відчуття влади починає з'являтися в підлітковому віці, коли підлітки випробовують дорослого «на міцність», перевіряють можливість збрехати так, щоб батьки та вчителі не дізналися правди. У тому випадку, коли дорослі тривалий час нічого не підозрюють, підліток відчуває себе розумним та сильним і надалі перевірятиме витримку батьків і вчителів. Прояви брехливості в цьому віці завжди

умотивовані (брехня заради уникнення покарання, відповідальності, підвищення власного значення для оточення).

На кожну брехню, яку розповідає дитина, учителі та батьки можуть реагувати по-різному. Усе залежить від різновидів брехні та її наслідків. У цьому контексті Пол Екман описує декілька прикладів брехні.

1. Біла брехня (захисна брехня) не має тяжких наслідків і в той же час може приносити користь. Може використовуватися для спрощення ситуації та покращення емоційного стану дитини.
2. Брехня, пов'язана зі спілкуванням та з відносинами, завжди передбачає деякий ступінь ізоляції чи, навпаки, включення до групи. Для дітей інтерпретація та поділ оточення на друзів і ворогів є важливою складовою соціального експериментування, тому в дитячому й особливо в підлітковому віці виникає безліч соціальних угруповань і компаній різного ступеню закритості. Через це часто виникає брехня, за допомогою якої когось із дітей намагаються не допустити до компанії.
3. Брехня, пов'язана з авторитетом (для дитини всі дорослі так чи інакше є авторитетними особами). У відносинах з авторитетною людиною присутня брехня через те, що людина з високим статусом (дорослий) уважно спостерігає за людиною з низьким статусом (дитина). Головні відносини, пов'язані з авторитетом і владою, в яких бере участь дитина, — це стосунки батьків та дітей, а також вчителів та учнів [5, с. 144].
4. Брехня вчителям. Більшість дітей менше обманюють учителів ніж батьків, оскільки вчитель має владу оцінювання учня, до того ж вчителі зазвичай серйозніше ставляться до їхньої брехні. Більшість учнів брешуть щодо навчання (наприклад, про списування, домашнє завдання, запізнення на урок).

Американські вчені просили людей оцінити, наскільки часто вони брешуть, і абсолютна більшість учасників зізналися, що кажуть неправду один-два рази на день. Дослідження показали, що в середньому 56% американців вважають, що брехня не матиме жодних неприємних наслідків [5]. Водночас брехню буває важко виявити в реальному житті. В іншому американському дослідженні [8], наприклад, показано, що респонденти були здатні точно визначати брехню лише в 54% випадків (в експериментальних умовах).

Науково обґрунтовані тести та методики, які допомогли б краще розпізнавати брехню майже відсутні. Зрозуміло, однак, що брехню

дітей легше розпізнати, оскільки на відміну від дорослих як більш «досвідчених» брехунів, вони, зазвичай, мало контролюють свою поведінку. Учені визначають певні психологічні ідентифікатори, за допомогою яких можна зробити висновок про те, що дитина обманює в цей момент часу. Тому батькам і вчителям важливо розуміти, як емоції впливають на голос, тіло, обличчя дитини.

Науковці з Каліфорнійського університету в місті Лос-Анджелес аналізували феномен брехні з метою розробки рекомендацій і підготовки правоохоронців. Результати їхнього дослідження були опубліковані в Американському журналі судової психіатрії [12]. Ці вчені визначили деякі індикатори, які можуть вказувати на те, що люди брешуть:

- розпливчастість мовлення;
- повторення питань перед тим, як на них відповісти;
- використання фрагментів речень;
- нездатність описати конкретні деталі, коли історія заперечується;
- поведінкові прояви, наприклад, гра з волоссям або дотики пальців до губ.

Серед психологічних маркерів брехні є й більш складні ідентифікатори, які можна використати для виявлення брехні (таблиця 1). Перше, що відстежують люди для визначення обману, — це мовлення, слова, тому найбільшою підказкою для вчителів є необережні висловлювання тих, хто намагається збрехати. Ідеться про те, що З.Фрейд визначив як мовну обмовку. У «Психопатології повсякденного життя» він продемонстрував, що помилки, скоєні в повсякденному житті, наприклад, обмовки, помилкові найменування і помилки під час читання і писання, свідчать про внутрішні психологічні конфлікти. Обмовка, — говорив він, — стає своєрідною «зброєю... якою ти висловлюєш те, чого не хотілося сказати, та якою видаєш себе» (цит. за [5, с. 76]).

Не кожна обмовка є ознакою брехні — її значення стає більш-менш зрозумілим лише за контекстом розповіді.

Наступний спосіб, яким брехуни можуть себе видати, — це тиради. Різниця між обмовкою і тирадою в тому, що промахом є ціла фраза, а не кілька слів. Уникнення прямих відповідей (чи ухилення від відповіді) — це ще один спосіб визначити обман. Коли дитина не дає чіткої відповіді на запитання, є підстави думати, що вона може ухилятися від відповідальності та правдивої інформації. Також

під час брехні можна фіксувати зміни голосу (тембру, інтонації), виникнення пауз (занадто частих чи тривалих), вигуки, повтори, зайві склади. Мовленнєві помилки та паузи можуть відбуватися з двох споріднених причин: дитина не продумала лінію поведінки заздалегідь (наприклад, спонтанна брехня) і, навпаки, у випадку ретельної підготовки, яка викликає підвищене хвилювання (страх викриття посилює помилки брехуна, який погано підготувався) [5, с. 80]. Під час брехні підвищується висота голосу, але це дуже проблематичне виявлення брехні. Через це дорослі можуть потрапити в пастку Брокау (ігнорування індивідуальних мовленнєвих і поведінкових особливостей людини при певному ступені його правдивості).

Таблиця 1. Відповідність типів інформації, що замовчується, поведінковим та емоційним проявам (за П. Екманом [5, с. 289])

Поведінкові прояви	Замовчувана інформація
1	2
Мовні обмовки	Можуть бути пов'язані з певним типом емоцій; можливі як витік інформації, не пов'язаний з емоціями
Тиради	Можуть бути пов'язані з певним типом емоцій; можливі як витік інформації, не зв'язаний з емоціями
Ухильне мовлення	Відповідь не підготовлена завчасно чи негативні емоції (скоріш за все, страх)
Паузи і мовні помилки	Відповідь не підготовлена завчасно чи негативні емоції (скоріш за все, страх)
Підвищення тону	Негативні емоції; ймовірно гнів і/або страх
Пониження тону	Негативні емоції; ймовірно сум
Більш голосна і швидка мова	Ймовірно, гнів, страх і/або збудження
Більш повільна і тиха мова	Ймовірно, сум і/або нудьга
Емблеми	Можуть бути пов'язані з певним типом емоцій; можливі як витік інформації, не пов'язаний з емоціями
Зниження кількості ілюстрацій	Нудьга; відповідь не підготовлена; або зважається кожне слово
Збільшення кількості маніпуляцій	Негативні емоції

Продовження табл. 1

1	2
Прискорене або сповільнене дихання	Невизначена емоція
Потіння	Невизначена емоція
Прискорене ковтання	Невизначена емоція
Мікровирази	Будь-яка із визначених емоцій
Нечіткі (змащені) вирази	Певна емоція; або може вказувати на те, що якась емоція пригнічена, але яка — невідомо
Прискорене моргання	Невизначена емоція
Розширення зіниць	Невизначена емоція
Сльози	Сум, розлад, нестримний сміх
Рум'янець	Збентеження, сором чи гнів; може бути відчуття провини
Блідість	Страх чи гнів

Рухи тіла, його пластика (наприклад, емблема, ілюстрація, маніпуляція тощо) є також індикаторами обману. Емблемою є конкретні невербальні значення в певній групі людей. Наприклад, усі знають, що в Україні означає середній палець чи потиск плечима. Потиск ми зазвичай використовуємо замість слів «я не знаю», кивок головою — замість «так», горизонтальний рух головою — «ні» тощо. Тобто емблеми замінюють слова чи словосполучення. Зазвичай ми показуємо їх усвідомлено, але бувають промахи в емблемах (наприклад, неповна дія чи помилкова позиція) [5, с. 90].

Щодо виявлення обману через ілюстрацію, то найбільш поширеним її предметом є руки (під час розмови зображати дії руками в повітрі, для підсилення того, про що йдеться в розповіді). Крім рук, ілюструвати мову можуть брови, повіки, усе тіло або верхня частина торса. Важливо стежити за тим, як часто їх використовують у порівнянні зі звичайною поведінковою манерою дитини. Прикладами ілюстрації є клацання пальцями чи спроба захопити щось із повітря. Ознакою обману слугують не самі ілюстрації, а їх зменшення (відсутність емоцій, які людина вкладає у слова; розмова нерішуча чи обережна). Різницею між ілюстрацією і емблемою при брехні є те, що кількість емблем збільшується, кількість ілюстрацій зменшується.

До маніпуляцій тіла відносяться рухи, якими масажують, потирають, тримають, щипають, колупають, чухають іншу частину тіла або роблять якісь інші дії з нею. Деякі з коротких маніпуляцій

зовні мають певну мету: поправляють волосся, прочищають вухо, чухають якусь частину тіла. Довготривалі маніпуляції на вигляд абсолютно безцільні — це скручування і розкручування волосся, потирання пальців, постукування ногою. Але маніпуляції, знову-таки, не можуть бути надійною ознакою брехні, оскільки вони залежать від індивідуальності кожної дитини [5, с. 96].

Прихильники нейролінгвістичного програмування (НЛП) стверджують, що певні рухи очей є також надійним індикатором брехні. Згідно з цим уявленням, людина, яка дивиться праворуч, можливо бреше, тоді як погляд праворуч вказує на те, що вона говорить правду. Існують такі інтерпретації рухів очей: вгору-вправо: візуальні спогади; вгору-вліво: візуальне конструювання; вправо: аудіальний спогад; вліво: аудіальне конструювання; вниз-вправо: внутрішній діалог; вниз-вліво: кінестетика.

Вербальні та невербальні сигнали, що дозволяють розрізнити брехню та правду, можуть стати більш очевидними в міру збільшення когнітивного навантаження [15].

Для запобігання розвитку брехливості в дітей потрібно враховувати такі її каталізатори: 1) брехливість свідчить переважно про неадекватність взаємин поміж батьками та дітьми, їх порушення; 2) нетактовні вимоги, що не враховують інтересів дитини, провокують брехню; 3) брехня цілком може бути засобом адаптації (діти дошкільного віку (5–6 років) переживають етап розвитку, в основі якого лежить потреба в розумінні); 4) при виявленні функції рефлексії дитина активно розвиває внутрішню позицію, генерує власну роль у подіях [2, с. 39].

Висновки. Теоретичний аналіз проблеми доводить, що ідентифікація брехні — це складний багатокомпонентний психологічний процес. Не всі з проаналізованих ідентифікаторів були експериментально підтверджені, хоча мають під собою значну теоретичну базу. Окреслені ознаки, маркери й індикатори брехні не можуть надійно працювати поодиночі, але в тандемі та за наявності вміння правильно оцінювати ситуацію вчитель чи батьки можуть ідентифікувати брехню дитини. Обман є свідомим спотворенням дійсності, тому кожна брехня має свої мотиви та причини, урахування яких є необхідною умовою її розпізнавання. Проблематичні ситуації повинні розглядатися із застосуванням ідентифікаторів комплексно.

Перспективи подальших досліджень проблеми виявлення маркерів неправдивості дітей і підлітків ми вбачаємо у вивченні емпіричних аспектів цієї проблеми.

Список використаної літератури

1. Ариели Д. *Честно о нечестности*. Москва : Альпина Диджитал, 2012. 300 с.
2. Майорчак Н. М. *Брехливість особистості в соціально-психологічному контексті*. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 193 с.
3. Райт Р. *Моральное животное*. Москва : Аст, 2020. 512 с.
4. Эрман П. *Лгуны или фантазеры. Правда о детской лжи*. Санкт-Петербург : Питер, 2017. 272 с.
5. Эрман П. *Психология лжи. Обмани меня, если сможешь*. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 304 с.
6. Юркевич В. С., Емельянова И. В. Феномен лжи в детском возрасте: амбивалентный подход. *Современная зарубежная психология*. 2020. Том 9. № 1. С. 114–124. doi: 10.17759/jmfp.2020090112
7. Blanton B. *Radical Honesty: How to Transform Your Life by Telling the Truth*. USA : Sparrowhawk Publishing, 2006. 277 p.
8. Curci A., Lanciano T., Battista F., Guaragno S., Ribatti R. M. Accuracy, Confidence, and Experiential Criteria for Lie Detection Through a Videotaped Interview. *Frontiers in Psychiatry*, 2019. № 9. P. 748. doi: 10.3389/fpsy.2018.00748.
9. De Paulo B. *Singled Out: How Singles Are Stereotyped, Stigmatized, and Ignored, and Still Live Happily Ever After*. New York : St. Martin's Press, 2006. 336 p.
10. Dor D. The role of the lie in the evolution of human language. *Language Sciences*, 2017. Vol. 63. P. 44–59. doi: 10.1016/j.langsci.2017.01.001
11. Elementary school children's cheating behavior and its cognitive correlates / X. P. Ding [et al.]. *Journal of Experimental Child Psychology*. 2014. Vol. 121. P. 85–95. doi: 10.1016/j.jecp.2013.12.005
12. Geiselman R. E., Elmgren S., Green C., Rystad I. Training laypersons to detect deception in oral narratives and exchanges. *Am J Forensic Psychology*, 2011. № 32. P. 1–22.
13. Mottron L. The power of autism. *Nature*, 2011. Vol. 479 (7371). P. 33–35. doi: 10.1038/479033a

14. Talwar V., Lee K. Social and Cognitive Correlates of Children's Lying Behavior. *Child Development*, 2008. Vol. 79 (4). P. 866–881. doi: 10.1111/j.1467-8624.2008.01164.x
15. Walczyk J. J., Igou F. P., Dixon A. P., Tcholakian T. Advancing lie detection by inducing cognitive load on liars : a review of relevant theories and techniques guided by lessons from polygraph-based approaches. *Front Psychol*, 2013. № 4. P. 14. doi: 10.3389/fpsyg.2013.00014

References

1. Arieli, D. (2012). *Chestno o nechestnosti* [Honestly about dishonesty]. Moskva : Al'pina Didzhital. 300 s. [in Russian]
2. Majorchak, N. M. (2018). *Brehlivist' osobistosti v social'no-psihologichnomu konteksti* [Falsehood of the individual in the socio-psychological context]. L'viv : L'vivs'kij dkrzhavnij universitet vnutrishnih sprav. 193 s. [in Ukrainian]
3. Rajt, R. (2020). *Moral'noe zhivotnoe* [The moral animal]. Moskva : Ast. 512 s. [in Russian]
4. Jekman, P. (2017). *Lguny ili fantazery. Pravda o detskoj lzhi* [Liars or dreamers. The truth about children's lies]. Sankt-Peterburg : Piter. 272 s. [in Russian]
5. Jekman, P. (2010). *Psihologija lzhi. Obmani menja, esli smozhesh'* [The psychology of lies. Lie to me if you can]. Sankt-Peterburg : Piter. 304 s. [in Russian]
6. Jurkevich, V. S. & Emel'janova, I. V. (2020). Fenomen lzhi v detskom vozraste: ambivalentnyj podhod [The phenomenon of lying in childhood: an ambivalent approach]. *Sovremennaja zarubezhnaja psihologija*, 9 (1). S. 114–124. doi: 10.17759/jmfp.2020090112 [in Russian]
7. Blanton, B. (2006). *Radical Honesty: How to Transform Your Life by Telling the Truth*. USA : Sparrowhawk Publishing. 277 p.
8. Curci, A., Lanciano, T., Battista, F., Guaragno, S. & Ribatti, R. M. (2019). Accuracy, Confidence, and Experiential Criteria for Lie Detection Through a Videotaped Interview. *Frontiers in Psychiatry*, 9. P. 748. doi: 10.3389/fpsyg.2018.00748

9. De Paulo, B. (2006). *Singled Out: How Singles Are Stereotyped, Stigmatized, and Ignored, and Still Live Happily Ever After*. New York : St. Martin's Press. 336 p.
10. Dor, D. (2017). The role of the lie in the evolution of human language. *Language Sciences*. Vol. 63. P. 44–59. doi: 10.1016/j.langsci.2017.01.001
11. Elementary school children's cheating behavior and its cognitive correlates / X. P. Ding [et al.] (2014). *Journal of Experimental Child Psychology*. Vol. 121. P. 85–95. doi: 10.1016/j.jecp.2013.12.005
12. Geiselman, R. E., Elmgren, S., Green, C. & Rystad, I. (2011). Training laypersons to detect deception in oral narratives and exchanges. *Am J Forensic Psychology*. 32. P. 1–22.
13. Mottron, L. (2011). The power of autism. *Nature*. Vol. 479 (7371). P. 33–35. doi: 10.1038/479033a
14. Talwar, V. & Lee, K. (2008). Social and Cognitive Correlates of Children's Lying Behavior. *Child Development*. Vol. 79 (4). P. 866–881. doi: 10.1111/j.1467-8624.2008.01164.x
15. Walczyk, J. J., Igou, F. P., Dixon, A. P. & Tcholokian, T. (2013). Advancing lie detection by inducing cognitive load on liars : a review of relevant theories and techniques guided by lessons from polygraph-based approaches. *Front Psychol*. 4. P. 14. doi: 10.3389/fpsyg.2013.00014

Kolly-Shamne A., Kovalova N.

Identification of lying among students

Abstract. The article is devoted to the theoretical analysis of lying as a psychological phenomenon. The ambiguity, ambivalence and at the same time socio-psychological significance of this problem is analyzed. The peculiarities and the basic age features of lying in childhood and puberty as well as motives and reasons of this phenomenon in different age groups (preschool age, primary school age, teenage age) have been considered. The main identifiers and markers that can differentiate the elements of truth and lying in the verbal expression among children and teenagers (features of the speech, eye and body movements, its plasticity, etc.) were analyzed. It is shown that the phenomenon of lying has its expression in the behavior of personality in the form of a combination of verbal and nonverbal signs, which can be noticed and determined in the process of communication.

Key words: the phenomenon of lying, motives of lying, personality development, psychological identifiers of lying, Paul Ekman, neurolinguistic programming (NLP).

Коллі-Шамне Анжеліка Володимирівна,
доктор психологічних наук, професор
Криворізький державний педагогічний університет
Кривий Ріг, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1541-6079>
shamne@ukr.net

Ковальова Наталія Валеріївна,
фізико-математичний факультет
Криворізький державний педагогічний університет
Кривий Ріг, Україна
natashakovaleva3963@gmail.com